

okupatorjevo nasilje. Da je to bilo časovno še pred odporom, so se zavedali in to tudi priznavali celó ljudje iz okupatorjevih vrst.

Mirno lahko rečemo, da je okupacija spomladi 1941 za slovenski narod pomenila najhujšo nesrečo, ki lahko zadene kakšen narod. Če upoštevamo vse slovensko narodno ozemlje in ne samo ene pokrajine, sta bili takrat pred slovenskim narodom dve možnosti: ali ravnodušno v smrt ali pogumno v odpor.

Priprave na revolucijo ali na NOB?

(Delovanje slovenskih komunistov v času od jeseni 1940 do napada nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo)

Dr. Bojan
Godeša

Značilno za to obdobje je, da je o delovanju slovenskih in jugoslovanskih komunistov ohranjenih zelo malo neposrednih virov. Taka ugotovitev še zlasti velja za čas od 6. aprila do 22. junija 1941, ko pred nami dobesedno zazija praznina. Celotna podoba tega časa tako temelji na kasnejših pričevanjih in razlagah, pri katerih obstaja precejšnja možnost, da so le te pisane z vidika poznejšega razvoja dogodkov. Pose-

bej, ker se za nekatere pogrešane dokumente zdi, da niso izginili zgolj po naključju. Zato sem se v svojem prispevku raje omejil na vprašanje, za katerega menim, da nanj lahko odgovorim tudi na podlagi sicer skopih primarnih virov.

Delovanje komunističnih partij (KP) od jeseni 1939 je bilo pogojeno z navodili kominterne, ki so bila izoblikovana po podpisu prijateljske pogodbe med nacistično Nemčijo in Sovjetsko zvezo (SZ). V delovanju KP je prišlo do preobrata z enostransko prekinitvijo politike ljudskofrontnega (LF) povezovanja, čez noč so izginili protifašistični poudarki in zamenjala so jih razredno obarvana gesla. Skoraj hkrati s podpisom pogodbe je izbruhnila vojna, ki jo je stran kominterne (KI) ocenila kot imperialistično. To je po komunističnem prepričanju pomenilo, da se podobno kot v 1. svetovni vojni ustvarjajo možnosti za spreminjanje imperialistične vojne v državljansko vojno oz. revolucijo.

Tako prepričanje lahko prepoznamo tudi v tedanjih stališčih jug. komunistov, ki so veljala celo po napadu na Jugoslavijo – vse do 22. 6. 1941. K temu pravzaprav ne bi bilo prav dosti dodati, če se ne bi kasneje pojavile razlage, češ da teh stališč ne gre razumeti dobesedno, saj so morali tudi jug. komunisti spoštovati navodila KI, vendar so v resnici točno predvideli razvoj dogodkov in se začeli pripravljati na narodnoosvobodilni boj (NOB). Toda prvi razglasi po 22. 6. 1941. kažejo, kako so komunisti zares verjeli, da je nastopil težko pričakovani trenutek, to je čas revolucije. Šele nekaj brzojavk KI in predvsem Stalinov radijski govor 3. 7. 1941, v katerem je podal smernice za domovinsko vojno in ne za začetek revolucije, pomenijo v tem pogledu spremembo politične linije KPJ.

Če hočemo razumeti, zakaj so lahko slovenski komunisti tako shema-

tično in abstraktno gledali na razvoj, je potrebno opozoriti na nekaj dejstev. Prvo je zelo preprosto. KPS je bila predvsem revolucionarna stranka, ki ni bila samostojna, temveč le podružnica KPJ, le-ta pa sekcija KI ter so jo vodili poklicni revolucionarji, povečini šolani v tridesetih letih v SZ. Te imam tudi v mislih, ko govorim o slovenskih komunistih v tistem času. Drugo dejstvo je, da si je J. B. Tito komaj pridobil mandat za sestavo CK KPJ. Novo vodstvo si je pridobljeno zaupanje s strani KI želelo poglobiti in utrditi s svojo dejavnostjo, ki bi jo po svoji revolucionarni gorečnosti lahko opredelili z reklom, da so hoteli biti bolj papeški od papeža. Po drugi strani tedaj v komunističnem gibanju ni bila navada, da bi o ocenah z najvišjega mesta dvomili ali jim celo oporekali, nasprotno, v praktično politično življenje so prišle v obliki poenostavljenih shem, ki so se zlahka sprevrgle v nedotakljive dogme, za katere je značilno izrazito črno-belo prikazovanje razmer. Višek takega manihejskega gledanja predstavlja v tistem času nastala Kratka zgodovina VKP(b), ki je postala nekakšen katekizem komunistične vere. Vere pravim zato, ker so komunisti mnogokrat kljub načelnemu priseganju na materializem, ki naj bi bil povrh še znanstven, bolj spominjali na idealiste in vernike. Zato je bila ocena o imperialistični vojni, izrečena z najvišjega mesta, sprejeta brez zadržkov z vsem tistim, kar naj bi po komunističnih predstavah iz nje izhajalo. Nenazadnje so se ti ljudje – poklicni revolucionarji – vseskozi tudi pripravljali na ta čas in so temu cilju podredili svoje življenje, tako da so si tak revolucionaren razplet tudi intimno želeli. Kot vemo, pa si vsakdo najraje ustvari predstave, ki mnogokrat bolj ustrezajo željam in pričakovanjem kot pa stvarnosti. Tudi komunisti so bili, čeprav »posebnega kova«, le ljudje iz krvi in mesa.

Vse omenjeno je med komunisti zapustilo globoke sledi in ustvarilo trdno prepričanje, da gre zgodovinski razvoj le po eni poti, to je po poti zaostrovanja notranjih nasprotij v kapitalističnem svetu, ki vodijo k neizbežni svetovni revoluciji. Z nastankom protifašistične koalicije tako prepričanje med njimi sploh ne zamre, temveč ostaja stalnica ves čas vojne in tudi še po njej. Šele po kominformovskem sporu, skladno z idejo o pravici lastne poti v socializem, se utvara v neizbežnost svetovne revolucije umakne v ozadje.

Potemtakem se samo po sebi postavlja vprašanje, zakaj so se slovenski komunisti sploh odločili za sodelovanje s krščanskimi socialisti (KS) in sokoli, kasnejšimi najpomembnejšimi zavezniki v Osvobodilni fronti (OF), ko pa se vendar niso izpolnila njihova pričakovanja glede predvidenega razpleta dogodkov?

Resnične vzroke, zakaj so se komunisti odločili za sodelovanje s KS in sokoli, zastira ocena, da je bilo Društvo prijateljev Sovjetske zveze (DP SZ) ustanovljeno na LF osnovah in kot tako predstavlja nekakšno iztočnico oz. predhodnika OF. Smisel tega konstrukta je prikazati DP SZ kot nekakšen vezni člen, ki dokazuje kontinuiteto LF politike iz časov pred paktom ter OF in osvobodilnim bojem. Vendar v času ustanavljanja DP SZ ni moč govoriti o kakršnikoli LF politiki, saj med slovenskimi komunisti vlada duh vinske konference, katere sporočila so vse prej kot ljudskofrontna. K ustanovitvi DP SZ ni bila pritegnjena nobena politična skupina, temveč le nekateri ugledni posamezniki. V tem času so se komunisti celo otepali povezav z drugimi političnimi skupinami (npr. znan je primer s KS). Prepričan sem: če bi komunisti še dolgo nadaljevali s politiko, ki so jo zagovarjali v času, ko so ustanavljali DP SZ, ne le da ne bi nikoli prišlo do ustanovitve

OF, temveč bi slovenski komunisti doživeli podobno usodo, kot so jo ob nemški zasedbi in po njej doživele zahodnoevropske KP.

Odločitev slovenskih komunistov za sodelovanje s KS in sokoli, ki je kasneje privedla do ustanovitve OF, je bila povezana s spremenjeno politično linijo KPJ, sprejeto jeseni 1940 na 5. državni konferenci. Sklepi konference so pomembno vplivali na nadaljnje delovanje KPJ ter jih smemo imeti danes, ko se lahko z razdalje ozremo nanje, za tisti odločilni preobrat, ki je komunistom omogočil, da so kasnejši potek dogodkov mogli obrniti sebi v prid. Daljnosežne posledice je imela zlasti odločitev, da je potrebno Jugoslavijo ob morebitnem napadu nanjo braniti, kar je pomenilo, da je KPJ kljub paktu v svojo linijo posredno vključila tudi protifašistično stališče. S tem seveda vera v revolucionarni razplet še v ničemer ni omajana, gre le za izenačitev z zahodnim imperializmom, proti kateremu ostaja boj še naprej aktualen. Na konferenci je bila tudi sprejeta ocena, da še ni čas za odkrito revolucionarno dejavnost, temveč da se je nanjo potrebno le pripravljati, in to tudi s povezovanjem z opozicijskimi skupinami. Na podlagi te ocene je KPS jeseni 1940 stopila v stik s KS in januarja 1941 še s sokoli.

Temeljev OF torej ne moremo iskati v zgledih in tradiciji LF gibanja pred paktom, saj med njima ni kontinuitete niti v organizacijskem smislu niti idejnem pogledu. Šlo je za sodelovanje na novih temeljih z jasnim namenom, da komunisti s pomočjo drugih dveh skupin izpeljejo revolucijo. V teh dveh skupinah so komunisti videli opozicijske skupine dveh tradicionalnih taborov oz. sredstvo za pridobivanje množic ter taborov ter za hkratno osamitev vodstev tedanjih političnih strank. Te svoje ocene o pomenu in vlogi svojih zaveznikov komunisti niso kasneje v ničemer spremenili in jo najdemo zapisano tudi v dolomitski izjavi. Zanimivo je, da so slovenski komunisti šele jeseni 1942 skušali podobo OF približati predstavam, ki so prevladovale v idejno-teoretskem gledanju na taktiko delovanja KP v času LF povezovanja. Da so se slovenski komunisti odločili preoblikovati OF po LF načelih tako pozno in ne že takoj po 22. 6. 1941, je krivo dejstvo, da so šele poleti 1942 spoznali, da klasična izvedba revolucije v danih razmerah ni verjetna. Jasno jim postane, da bo vloga OF precej bolj dolgoročna, kot so si to zamišljali na začetku, ter sedaj poskušajo storiti to, kar bi morali pravzaprav že takoj po 22. 6. 1941. Tu se jasno vidi iz tega: četudi so komunisti morda res predvideli napad na SZ, pa je bil zanje popolno presenečenje nastanek protifašistične koalicije, saj jim v bistvu zaplete položaj. Cilj nenadoma ni bil več dosegljiv s premočrtno revolucionarno akcijo, na katero so se pripravljali, marveč je zahteval določene prilagoditve, ki so jim bili slovenski komunisti šele sčasoma kos. Slovenski komunisti so potrebovali celo leto, da so se zavedeli trajnosti protifašistične koalicije. Žal ali pa morda – glede na nadaljnji razvoj – za komuniste celo na srečo, prepozno, ko je iskra bratomorne vojne že vzplamtela. Tudi takrat ta odločitev ni bila toliko plod lastnih spoznanj kot pa posledica izredno ostre intervencije KI.

Zgradba OF, zasnovana pred 22. 6. 1941, se v temeljih bistveno ne spremeni, zato je bil kljub prejšnjim zmotnim predvidevanjem prehod iz protiimperialistične fronte (PIF) v OF razmeroma preprost. Jedro organizacije še naprej tvorijo skupine, ki so se povezale že pred 22. 6. 1941 in se zato tudi imenujejo ustanovne. Najpomembnejša pridobitev za organizacijo po 22. 6. 1941 je bil pristop Edvarda Kocbeka, ki mu komunisti kasneje priznajo osrednjo vlogo med svojimi zavezniki. Pomena drugih skupin

predvsem v prvem obdobju ne gre prezreti, a te, tako imenovane plenumske skupine, nikoli niso imele ključne vloge v razvoju OF. V oči bode dejstvo, da v OF, če seveda ne štejemo KPS, ni bilo predvojnih političnih strank. Sodelovanju z njimi so se komunisti odpovedali že kmalu – poleti 1941, torej praktično že takoj na začetku. Res pa je tudi, da so imeli komunisti že neprijetno izkušnjo z njimi, saj so predstavniki predvojnih strank aprila 1941 zavrnil njihov vstop v Narodni svet. Če se sedaj vrnemo na izhodišče, je jasno, da dejstva govorijo ravn nasprotno od tega, da bi bila PIF že pred tem zamišljena kot NOB organizacija, temveč da tudi še v novih razmerah, v času po 22. 6. 1941, ohranja svoje revolucionarno jedro, le da je nekoliko prilagojeno novi usmeritvi. Taka organizacijska postavitev pa je v sebi že vsebovala marsikatero kal tistega, kar se je kasneje zgodilo.

Glede na značaj KPS, ki je v tistem času svoje revolucionarne interese povsem istovetila s sovjetskimi, se postavlja vprašanje, ali je bila PIF ustanovljena na podlagi neposrednega navodila KI. Dokončen odgovor bomo dobili, ko bodo v Moskvi odprli arhive. Zelo verjetna pa se mi zdi razlaga, da KI ni dala konkretnih navodil za ustanovitev PIF, temveč je na njen nastanek vplivala le posredno, prek splošnih smernic, ki jih je jeseni 1940 prenesel vodstvu KPJ inž. Nikola Petrović. Nova partijska linija, sprejeta na 5. državni konferenci, namreč ni bila plod spoznanj jugoslovanskih komunistov, saj vzrok zanjo ni tičal v morebitnih notranjih spremembah v Jugoslaviji, temveč je šlo za usklajevanje s trenutnimi sovjetskimi interesi na Balkanu. SZ je kljub še vedno aktualnemu zavezništvu z Nemčijo že močno nezaupljivo gledala na širjenje nemškega vpliva na Balkan, za katerega je bila tudi sama zainteresirana, tako da so se tu njuni interesi križali.

Potrebno je tudi pojasnilo, zakaj so bili jugoslovanski komunisti in s tem tudi slovenski kljub napačnim predvidevanjem lahko uspešnejši in boljše pripravljeni na poznejše dogodke kot pa druge KP. Čeprav je bilo vodstvo KPJ eno redkih, ki je bilo doma in ne v Moskvi ter njihovim nespornim kasneje izraženim političnim sposobnostim in pogumu, je bilo vmes tudi nekaj za jugoslovanske komuniste srečnih, a od njih samih povsem neodvisnih okoliščin. Tako je bila Jugoslavija zadnja država, ki so jo sile osi zasedle pred napadom na SZ, tako da je po razkosanju Jugoslavije trajal za komuniste neprijeten pakt le še dva meseca. Najpomembnejše pa je dejstvo, da so se trenutni sovjetski interesi na Balkanu, tu ne mislim toliko ideoloških kot globalno-strateške, precej ujemali z interesi jugoslovanskih narodov. Njihovo stičišče je pomenilo nezaupanje do političnih namenov sil Osi na Balkanu ter s tem posredno do fašizma. To je jugoslovanskim komunistom omogočalo, da si kljub napačnim predvidevanjem in zanje še vedno veljavnem neugodnem paktu, uspejo zagotoviti ugodno izhodišče za kasnejšo akcijo. Izkazalo se je, da je bilo za komuniste odločilno to stičišče, ki se je kazalo v odnosu do fašizma. Ta odnos pa nikakor ne predstavlja gibal komunističnega delovanja. To slejkoprej ostaja utemeljeno v revolucionarni ideologiji. Svoj končni cilj jugoslovanski komunisti vseskozi vidijo v izvedbi revolucije, toda pot k njeni uresnitvi, vsaj po 22. 6. 1941, prek uničenja fašizma in od tod izvira njihov odločni protifašizem.